

İSLAMDA YETİMLERİN HUKUKİ STATÜSÜ

Hüseyin ERTUÇ*

ÖZET

İslam Hukukunda yetim, yaygın anlamıyla babasını kaybetmiş çocuğa denir. Bu vasıf buluğ çağına kadar sürer. Yani buluğ çağına ulaşan çocuk artık yetim olarak nitelendirilmez. Hükümleri evrensel olan İslam, insanlara her alanda gerekli olan hakları tanıdığı gibi yetimlere de bir kısım haklar tanımıştır. İslam Hukukunda bu haklarla ilgili de gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle yetim kalan çocuğun, ferdî ve sosyal hayatında oluşabilecek boşlukların asgariye indirgenmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimini sağlayacak tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan küçük yaşta sahip olduğu mali kaynakların, uygun bir şekilde vasi ya da velisi tarafından muhafaza edilerek buluğ çağına ulaştığında kendisine teslim edilmesi zorunlu kılınmıştır.

Anahtar kelimeler: Yetim hakkı, himaye, bağış, ihtiyaç

ABSTRACT

Orphans' Legal Status in Islam

In Islamic law, the orphan means a child whose father is dead. This term is valid for him/her till s/he reaches the puberty. That means any child in this sense isn't qualified as orphan. Islam has universal rules entitles some rights to the orphan as it does for the people in every aspects of the life. Essential regulations related to these rights are also performed in Islamic law. With these regulations, it is aimed to minimize the gaps that may occur in the social and individual life of the orphan. In this context, necessary precautions are taken to provide the physical and moral development of the child. On the other hand it was also obliged to protect the

* Dr. Milli Eğitim Müdürlüğü, 75. Yıl İlköğretim Okulu, Erzincan; iletişim: hertuc@hotmail.com;

financial sources the child has in an appropriate way and deliver them up when s/he reaches puberty.

Key words: *Orphan right, protection, donation, necessity*

GİRİŞ

İnsanlar yaratılışları gereği doğumdan ölüme kadar olan süreçte bazı problemlerle yüzleşmek zorundadırlar. Bu problemler, günlük hayatın akışı içerisinde karşılaşılabilecek ve üstesinden gelinebilecek problemler olabileceği gibi bazen de yaşam boyu derin izler ve etkiler bırakabilecek, çözümü zor ya da mümkün olmayan problemler de olabilmektedir. Özellikle başkalarının desteğine ihtiyaç duyulan çocukluk döneminde doğal âfet, trafik kazası ciddi sağlık sorunu, anne babadan birini ya da her ikisini kaybetme gibi beklenmeyen durumlar kişiyi bir ömür boyu etkileyebilmektedir. Bu ağır problemlerin birçoğu ailenin desteği ile atlatılabilmekte ya da en azından hafifletilebilmektedir. Ancak çocuğun ruhsal, fiziksel ve duygusal gelişiminde çok önemli rolü ve katkıları olan anne ya da babadan birini ya da her ikisini kaybetmek akla gelebilecek aşılması en zor ve telafisi çok güç olan problemlerden biridir. Çünkü çocuğun maddi ve manevi bütün ihtiyaçlarının karşılandığı ve gelişiminin sağlandığı en güvenilir ve en uygun ortam ailedir.

Çocuklar açısından bakıldığında, aile bireyleri içerisinde ailenin yükünü üstlenen ve ailenin geçimini sağlamaya çalışan ve bütün fedakârlıklara katlanan etkin kişiler anne ve babalardır. Bunlardan birinin ya da her ikisinin bir şekilde vefatı durumunda çocukların ne kadar büyük bir boşluk içerisinde düşecekleri ve ne kadar büyük sıkıntılara maruz kalacakları âşikârdır. İşte beklenmeyen böyle bir durum karşısında İslam Dini yetim dediğimiz bu kimselerin yardımına koşulmasında büyük mükâfatlar olduğunu, bu kimselerin rencide edilmesinde ya da mallarına göz dikilmesinde veya herhangi bir şekilde haksızlık yapılması durumunda da büyük cezalar olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla yetim kimselere yardım edilmesi çeşitli ayet ve hadislerde yoğun bir şekilde teşvik edilmiş, şahsî ve mali işlerinin takibi için veli ya da vasi tayin edilmesi tavsiye. hatta emredilmiştir¹.

¹ Şeltut, Mahmud, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1424, 2004, s. 147.

Veli ya da vasinin bu işleri takibi ve İslam'ın çizdiği çerçevede hareket edilmesi için devletin takibi gerekli görülmüştür. Esasen bütün bunlar, İslam'ın temel felsefesi, insana atfettiği değer ve evrensel ilkeler dikkate alındığında olması gereken şeylerdir. Ancak ailesini yitiren ya da daha genel anlamda kimsesiz çocukların hem şahsi hayatlarında doğacak boşluğu ve hem de toplumda meydana gelecek olumsuzlukları dikkate alarak İslam'ın, yüzyıllar öncesinden muhtelif düzenleme ve müeyyideler getirmesine karşılık, insan haklarının en bariz ve geniş bir şekilde ele alındığı ve 20. asırda yayınlanan insan hakları evrensel beyannamesinde dahi bu ölçüde meselenin dikkate alınmamış olması dikkate değer bir husustur.

A. Yetim Kavramı

1. Tanım

Yetim; kelime olarak yalnız kalmak, tek başına kalmak, anlamına gelmektedir.² İstilah anlamında ise; genel anlamda ve yaygın olarak buluş çağına ermeden babalarını kaybetmiş*, kendileri için çalışıp kazananı olmayan küçük çocuklara denilir.³ Esasen yetim, babasını kaybeden büyüklere de küçüklere de denilmekle beraber örfi ve şer'î manada küçüklere tahsis edilmiştir. Bu tahsisin sebebi de buluş çağına girdikten sonra yetimliğin kalkacağını bildiren hadistir.⁴ Çünkü artık yetim denilen kişi malı üzerinde tasarruf hakkını kullanabilir hale gelmiş ve çalışıp kazanarak hayatını idame ettirebilecek olgunluğa erişmiştir.

Yetimliğin babanın yokluğuna endekslenmesi, babanın ailenin geçim ve nafakasını temin etmede en etkili kişi olmasındandır. Zira babasını küçük yaşta

² İbni Manzûr, Ebu'l-Fadl, Lisânu'l-Arab, Kahire, 1119, XII, 4948; Zemaşşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer b. Muhammed, Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücuhi't-Te'vîl, Riyad, 1418/1998, II, 8.

* Elmalılı babanın yokluğunun, babanın ölümüyle olabileceği gibi nesebin inkârı ya da zina sonucu olabileceğini de ifade etmiştir. Dolayısıyla bu kimseleri de yetim kapsamında değerlendirmiştir. Bak. Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, VII, 495.

³ İbni Manzûr, XII, 4948; Zemaşşerî, II, Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, 2006, Beyrut, XXII, 303; Yazır; II, 504; Şeltut, s. 144. Yazbak, Mahmoud, *Muslim Orphans And The Shari'a In Ottoman Palestine According To Sijill Records*, s. 2, <http://www.jstor.org/pss/3632324>.

⁴ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî, *es-Sünen*, Riyad, 1424, vesâyâ, 9, (2873); Razi, Fahrudin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut, 1981, IX, 173; İbn Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut, ts, I, 3008

kaybeden bir çocuk; hayatta kendisine her halükarda sahip çıkacak, bütün eksiklerini karşılayacak, maddi ve manevi ihtiyaçlarını tedarik edecek önemli bir destekten mahrum kalmış demektir. Bu mahrumiyet yüzünden çocuğun gelişiminin aksayacağı ve maddi-manevi değerler bakımından hak mahrumiyetine uğrayacağı muhakkaktır. Bunun yanı sıra destekten yoksun büyüyen bu çocukların, toplum içerisinde problem haline gelmeleri veya baba himayesinden yoksun olmalarından kaynaklanan bazı problemlerle yüz yüze gelmeleri de ihtimalden uzak değildir. Bu yüzden İslam Dini, yetimlerin gerek ferdi hayatlarında yaşayacakları boşlukları doldurmak ve gerekse sosyal hayatta oluşabilecek arızaları ortadan kaldırmak ya da en azından asgariye indirmek için bu kişilere olabildiğince iyi davranılmasını teşvik etmiş ve hakları bakımından önemli düzenlemeler getirmiştir. Hak mahrumiyetine uğramaması için yetim kişilerin hukuki statülerinin belirlenmesi ve yetimlik vasfının ne zamana kadar devam edeceğinin bilinmesi önemlidir.

2. Yetimliğin sona ermesi

Kişinin yetimlik vasfının ne zaman sona ereceğinin bilinmesi, kişinin hak ve sorumluluklarını bizzat üstlenmesi bakımından önemlidir. İslam Hukuk bilginlerine göre kişinin yetimlik vasfının sona ermesi ve malının kendisine teslim edilmesi için ergenlik çağına gelmiş olması ve rühdünü ispat etmiş olması şarttır. Yani bu şartlardan biri yeterli görülmeyip her ikisinin de mevcut olması şart koşulmuştur.⁵ Çünkü bir kişinin, bedensel gelişimini tamamlamış olması için ergenlik çağına gelmiş olması yeterli kabul edilmekle beraber, mâlî yükümlülüklerini ifa bakımından ergenlik yeterli görülmemiş, rüşte erme şartı ileri sürülmüştür.

Buna delil olarak şu ayetler gösterilmiştir: "Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin."⁶ Ayette geçen evlilik çağı ifadesinden ergenlik şartının gerekliliği açıkça anlaşılmaktadır. Yani yetimlere mallarının teslimi için ileri sürülen ilk şart evlilik çağına ulaşmalarıdır. Evlilik çağından maksat da ergenlik çağıdır. Kişinin

⁵ Şafii, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, 2001, Dâru'l-Vefa, IV, 458. Mevdûdî, Ebu'l-Alâ *Tefhimu'l-Kur'ân*, I, 293. Razi, III, 247.

⁶ Nisa 4/6.

ergenlik çağına ne zaman ulaşacağı kişinin fiziki yapısına ve coğrafi şartlara bağlı olarak farklılıklar gösterebilmektedir.⁷ Bu nedenle genel olarak erkeklerde ihtilam olma, kızlarda ise adet görme⁸ dini açıdan ergenliğin fiziki belirtileri olarak kabul edilmiştir. Bu belirtilerin, -kesin olmamakla birlikte- genellikle erkelerde 15 bayanlarda ise 13-15 yaşlarında ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu yaştan itibaren birey, çocukluk döneminden çıkmış ve ergenlik çağına ulaşmış kabul edilmektedir.⁹

Yetim kişinin, yetimlik vasfının sona ermesi için gerekli olan ikinci şart ise kişinin aynı zamanda rüşt çağına ermesidir. Zira En'am suresinde geçen bir ayette "Rüşt çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adalette yapın"¹⁰ buyrulmaktadır. Bu ayetten, rüşde erme şartı tevile ihtiyaç bırakmayacak şekilde açıkça anlaşılmaktadır. Yine bu durum bir başka ayette de şu şekilde dile getirilmiştir. "Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir"¹¹

Rüşd; Mükellefiyet çağına ulaşmak, dine ve dünyaya zararlı olan şeyleri bilerek işlerini güzelce idare edebilecek şekilde olgun davranmak anlamına gelmektedir. Malını koruma hususunda akıllıca davranarak, sefahatten ve israftan kaçınan kimseye de *reşid* denir¹²

Yetim çocukların rüşde erip ermediklerinin tespiti, takip ve deneme ile anlaşılabilir bir durumdur. Eğer çocuk erkek çocuğu ise bu durumda velisi tarafından kendisine sunulan imkânları gereği gibi kullanarak kâr ve zarara dikkat ederek ticaret yapabiliyor ve sosyal hayatta kendisini ifade edebiliyor ve aldanmadan iş yapabiliyorsa ayrıca nafakasını temin için gayret sarf ediyorsa bu durumda rüşte ermiş kabul edilir. Eğer kız çocuğu ise ev işlerini yapabiliyorsa ev hanımının yapması

⁷ Erbay, Celal, *İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi*, Bakü, 1995, s. 6.

⁸ Berkî, Ali Himmet, *Açıklamalı Mecelle* (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye), İstanbul, 1982, md. 985;

⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1985. II, 7; Şevket Topal, *Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi*, s. 10 vd <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt6/sayi3/makale/topal.pdf>

¹⁰ En'am, 6/152.

¹¹ İsrâ, 17/34.

¹² İbn Manzûr, IX, 1649; *Mu'cemu'l-Vasîf*, Mısır; 2004, s. 276; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2005, s.485; Şafak, Ali, "Reşid" Mad., *Hukuk ve Emniyet Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1992, s. 447.

ve üstesinden gelmesi gereken şeyleri belli ölçüde yerine getirebiliyorsa ve gerektiğinde sunulan imkânları değerlendirerek işlerini takip edebiliyorsa rüşte ermiş kabul edilir. Kast edilen olgunluğa erişen yetimlere malları teslim edilir. Aksi durumda hacr halleri devam ettirilir.¹³

Yetim çocukların bu tarz bir denemeye tabi tutulmalarından şu sonucu da çıkarmak mümkündür. Kur'an, çocukların mümkün mertebe erken yaşlarda sorumluluk sahibi kılınmalarını istemektedir. Bu amaca, çocukları ergenlik çağından önce ciddi ve disiplinli bir deneyime tabi tutmakla ulaşılabilir. Zira âyet "yetimleri deneyin" demek suretiyle erken yaşlarda hayata hazırlanmalarını istemiş, "rüşde ulaştıklarında teslim edin" emriyle de kendi idarelerini kendi ellerine vermekte gecikmemesini emretmiş olmaktadır.¹⁴

Genel teâmül ve temayül, kişinin rüşte ermeden yani sahip olduğu ya da kendisine tevdi edilen mal ve imkânı usulüne uygun kullanabilecek olgunluğa erişmeden kendisine malının teslim edilmeyeceği yönündedir. Ancak Ebû Hanife, Züfer ve Nehai'ye göre hür ve akıl baliğ olan kimseye malı teslim edilmelidir. Hatta kişi malının kıymetini bilmeyip saçıp savursa bile nihai olarak 25 yaşına geldiğinde malı kendisine teslim edilmelidir.¹⁵

Burada amaç, yetimin malını ona teslim edinceye kadar en güzel şekilde yetimin lehine olacak tarzda korumak ve vakti geldiğinde ona teslim etmektir. Teslim konusunda acelecilikten sakınarak yetimin olgunluk çağını beklemek esastır. Vaktinden önce teslim durumunda yetimin zarara uğrayacağı, malına sahip çıkamayacağı ve kötü niyetli kişiler tarafından sû-i istimal maruz kalacağı şüpheden uzak değildir. Vakti geldikten sonra da bekletmek yine doğru değildir. Çünkü insanın en önemli bir özelliği onun hür bir varlık olmasıdır. Bu vasfı haiz olduğunda özgürlüğünün önündeki engelleri ortadan kaldırmak esastır.

¹³ Şafii, 459. Kurtubî, VI, 67; Râzî, Fahrüddîn Ebu Abdillâh, Muhammed, b. Ömer b. el-Hüseyn, *Mefâtihu'l-Gayb-Tefsiri Kebir*, Beyrut, 1981, IX, 195.

¹⁴ Canan, İbrahim, *Kur'an'da Çocuk*, İstanbul, 1984, s. 175.

¹⁵ Kurtubî, VI, 67; İbn Arabî, I, 309; Uluşal, 56.

B. İslam Öncesi Durum

Cahiliye döneminde kız çocuğu olsun erkek çocuğu olsun genellikle ezilmekte ve hakları ihlal edilmekteydi. Mali ve sosyal bakımdan hayatın zorlukları ile erken yaşta tanışmaktaydılar.

1. Mâlî Durum

İslam öncesi dönemde yani cahiliye döneminde genellikle varlıklı, güçlü ve ileri gelen insanlar rahat bir hayat sürmekte ve güçsüz, zayıf ve kimsesiz insanlar üzerinde hegemonyalarını kurmakta idiler. Güçsüz insanlar, hayatın her türlü sıkıntılarına maruz bırakılmaktaydılar. Bu meşakkatli ve ezici şartlara, anlamsız dayatmalara muhatap olan insanlar arasında yetimlerde bulunmaktaydılar.

Bu dönemde yetimlerin sayısı oldukça fazla idi. Çünkü kabileler arası savaşlar çok yaygın ve kan davaları yıllarca sürüp gitmekteydi. Savaş ve kavgalar sonucu onlarca, yüzlerce ve bazen binlerce insan hayatını kaybetmekteydi. Yani savaş o günkü insanların hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. Hatta insanların değer ve itibarı güç ve kuvvetleri ile ölçülmekte ve savaşa katılabilme yetenekleri ile orantılı olarak kıymet kazanmaktaydı. Bu savaşlar sonunda ölen insanlar arkalarında yığınlarca yetimler bırakmaktaydılar.

Yetim kalan bu insanları, mücadele etmek durumunda kaldıkları yığınla problemler beklemekteydi. Bu problemlerle yüzleşmek, mücadele etmek ve üstesinden gelmeye çalışmak onların hayatlarının tabii bir boyutunu oluşturmaktaydı. Her şeyden önce yetimlerin çoğu, babalarının bıraktığı mirastan mahrum bırakılmaktaydılar. Çünkü o günkü Arap Yarımadasında, o günün adet ve geleneğine göre, kızların, eli silah tutmayan çocukların, savaşa katılamayan yaşlıların ve kadınların mirastan pay alma hakları yoktu.¹⁶

Bu durumu teyid eden bir olay Ebû Dâvud'un Sünen'inde da şöyle anlatılmaktadır: "Ensar'dan Sa'd b. er-Rebî, Uhud'ta şehit düşmüştü. Geride ise karısını ve iki kızını bırakmıştı. Amcaları, Sa'd'ın geriye bıraktığı malın hepsini alarak,

¹⁶ Sarıçık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Cahiliye Kültürü*, İsparta, 2002, s. 160; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1993, II, 942; Schact, Joseph, "miras" md, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1979, VIII, 350; Çağatay, Neşet, "İslâmda Vakıf Kurumunun Miras Hukukuna Etkisi", VD. Ankara, ts, s. 5.

Sa'd'ın karısına ve çocuklarına hiçbir şey bırakmamışlardı. Sa'd'ın hanımı da, durumu Hz. Peygamber'e şikâyet etmişti. Miras ayetinin nazil olmasından hemen sonra Hz. Peygamber, Sa'd'ın kardeşine: malın üçte ikisini kızlara, sekizde birini Sa'd'ın hanımına verip, kalanını kendisinin almasını emretmiştir.¹⁷

İslâm, tarih boyunca tartışmalı ve çoğu zaman kabul edilemez uygulamalara maruz kalan çocukların haklarını, öncelikle kız çocuklarının yaşam haklarını hukûkî güvence altına alarak işe başlamış, diğer medeni hakları ise bunun üzerine bina etmiştir.

2. Sosyal Durum

Cahiliye Dönemine ait problemlerden biri de sosyal hayatta genellikle kaosun hâkim olmasıydı. Hayatı zorlaştıran coğrafi şartların da etkisiyle hayatta kalabilmenin ön şartı güçlü olmaktan geçmekteydi. Âdeta haklı olan güçlü değil, güçlü olan haklı konumunda kabul edilmekteydi. Haklı olmak yeterli değil, hakkı elde edebilecek güce de erişmek gerekiyordu. Âdeta toplumda anarşi havası esiyordu. Bazen insanlar malları ile birlikte yağmalanır, bazen mallarına el konulan insanlar öldürülür, kadınlara sahip olunur veya çocukları ile birlikte köle olarak satılırlardı. Peygamberlikten önce Hz. Peygamberin de üyesi bulunduğu ve haklı olup ta zayıf olana yardım amacı ile kurulan *Hilfû'l-Füdûl* cemiyetinin de bütün bu meselenin üstesinden gelebildiği söylenemez.¹⁸

Toplumda güçsüz ve babadan yoksun yetimler böyle bir kaos ortamında herkesten daha çok etkilenmekteydiler. Onlara toplumda pek itibar edilmezdi. Bilhassa yetim kızlar kendilerini doğrudan ilgilendiren ve hayati bir mesele olan evlilik konusunda dahi hiçbir söz hakkına sahip değillerdi. İsteddiği ile evlenemediği gibi çoğu zaman istemediği kimselerle zorla evlendirilirdi. Kısacası bu sahipsiz kimselere her türlü haksızlık reva görülürdü. Kimin himayesine verilirse o kişi onlara istediği şekilde muamele etmekte serbest idi. Mesela yetim kişi, kimin evine akraba olarak bırakılırsa evin bütün halkına hizmet etmek mecburiyetinde kalırdı. Yani yetim

¹⁷ Ebû Dâvud, 1969, III, 316.

¹⁸ Aktan, Hamza, "Kur'an'ın Hedeflediği Sosyal Değişim ve Olgu", Ata ÜİFD, 2001, s. 16; Sarıçık, Murat, *İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye*, İsparta, 1998, s. 16.

kişi, evde herkesin kahrını çekmek zorunda bırakılırdı. Genç ve güzel yetim kızlar için adeta kurtuluş yoktu. Ya tecavüz edilir ya da zorla nikah altına alınırlardı. Nikaha alındıktan sonra ise kendilerine bir metâ nazarıyla bakılırdı.¹⁹

Yetim çocuklar, mirastan pay alamadıkları gibi bir şekilde malvarlığı olanlar da eğer güzel bir fiziki yapıya sahip iseler genellikle velileri tarafından mehirsiz olarak nikâhlanır ve mallarına el konulurdu. Eğer velilerinin hoşuna gitmez veya velileri tarafından çekici bulunmazlarsa o durumda da malları, başkasının olmasın diye hayat boyu evlenmelerine müsaade edilmez ve mallarından istifade edilirdi²⁰

Yetimlere yapılan kötülük ve zulümler çok fazla olduğu için bu yanlışların düzeltilmesi bakımından Kur'an'da yetimlerden fazlaca bahsedilmiştir. Öyle ki on iki surenin yirmi iki ayetinde yetimlerden ve onlara bahşedilen haklardan bahsedilmiştir. Bu ayetlerin bir kısmında yetimlere yapılan zulümlerden bir kısmında da mağdur olan bu insanlara yapılması gereken insani ve İslami iyiliklerden bahsedilmiştir.²¹

C. İslâm'ın Yetime Yaklaşımı

İslam dini, hükümleri evrensel bir din olması dolayısıyla insanların yaşadığı ve insanlığın yaşayacağı problemleri ele alarak tedricen ortadan kaldıracak ve yaşanabilir bir ortamı hazırlayacak ilkeleri 23 yılda vaz' etmiştir. Örneğin insanlığın çok eski tarihlerinden beri süregelen ve adeta müesseseleşen köleliğin, insanlara hayatı çekilmez hale getiren ve zaman zaman insanları hürriyetlerinden eden faizin ortadan kaldırılmasına yönelik girişimler ilk akla gelenlerdir. Aile hayatının düzenlenmesi, suç ve cezanın şahsiliği prensibi, kadınların içine sürüklendiği nahoş durumdan çıkarılarak nezih bir aile hayatına kavuşturulması, yeni doğan kız çocuklarının öldürülmesine karşı verilen mücadele ilk etapta sayılabilecek bariz örneklerdir. İslam'ın, durumlarını iyileştirmeye yönelik birçok yenilikler getirdiği, önemli haklar tanıdığı o gün ve bugün toplumda sayıları küçümsemeyecek oranda

¹⁹ Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, İstanbul, 1992, II, 38.

²⁰ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân Fi Te'vili'l-Kur'ân*, Kahire, 2001, VI, 359; İbn Kesir, İmaduddin Ebu'l-Fida İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahire, 1421, 2000, III, 339; İbn Arabî, I, 310; Şeltut, 146; İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1984, Tunus, IV, 222.

²¹ Uluşal, Neşet, *Kur'an'da Yetim Kavramı (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2006, s. 1.

olan yetimleri de bu örnekler arasında saymak mümkündür. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayetlerinde²² ve Hz. Peygamberin birçok hadislerinde²³ yetimlere iyi davranılması ve himaye edilmesi istenmiş* ve özellikle mallarının korunmasına ilişkin hükümler getirilmiştir. Yetim haklarına çok önem veren bu naslar ışığında yetim malları hususunda bazı özel fikhî hükümlere ulaşılmıştır. Mesela Hanefi fıkında menfaatlerin mal sayılmaması ve gasbın tazmin borcu doğurmaması genel ilke iken yetim malının gasbı durumunda tazmin borcunun doğacağı hükmü yer almaktadır.²⁴

İslam'ın getirdiği hakları; bireysel, sosyal ve mali bakımdan olmak üzere üç kategoride değerlendirmek mümkündür.

a. Bireysel Açıdan

Çocuklar normal şartlar altında kendi ebeveynlerinin himâyesi ve velâyeti altında hayatlarını sürdürürler. İslâm Hukukunda çocuk, ana babası hayatta olsa bile, lehinde ve aleyhinde haklar sabit olan bir kişiliğe sahiptir. Yani çocuk, ana babasının maddi açıdan bir parçası değildir. Onun bu anlamda ayrı bir kimliği ve kişiliği vardır. Ancak yaşı henüz kendi menfaatlerini korumaya yeterli olmadığı için kimi tasarruflarını onun adına velileri ya da vasileri yapar. Bununla birlikte, bazen anne babadan birisinin ya da her ikisinin birden ölümü, anne babadan biri ya da her ikisi tarafından terk edilme veya boşanma gibi nedenlere bağlı olarak çocuklar, korunma

²² Bak. *En'am*, 6/152, *Nisa* 4/6, *İsra*, 17/34, *Duhâ*, 93/9, *Bakara*, 2/220.

²³ Bak. Ebû Dâvud, *es-Sünen*, *vesâyâ*, 9; İbni Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II, 37, VIII, 342; *Müslim*, *Zühd*, 42.

* Naslardaki teşvik ve telkinler doğrultusunda kimsesiz, yetim, dul, bakıma muhtaç ve bir kısım musibet ve felaketler neticesinde zorda kalanların yardımına başlangıçta bireysel olarak yardımlar yapılmış ya da devlet sahip çıkmaya çalışmıştır. Daha sonraları özellikle Selçuklu ve Osmanlılar döneminde yetim ve kimsesiz çocukların başkalarına yüzü dökmeden hayatlarını sürdürmelerine yardımcı olacak avarız vakıfları kurulmuş ve dârüleytam denilen yurtlar vücuda getirilmiştir ki bunlar ayrı birer araştırmanın konusu olacak cesamettir. Gen. Bilgi için bak. Ahmed Akgündüz *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul, 1996; İbrahim Canan, *Çocuk Hakları Beyannamesi Işığında İslam'da Çocuk Hakları*, İstanbul, 1980, s. 67; Beşir Gözübenli, "Sosyal Güvenlik Müessesesi Olarak Vakıflar", VII. Vakıf Haftası Kitabı, VGM Yayınları, Ankara, 1995, s. 78; A. Hikmet Berki, *Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf*, VD, Sy. V, s. 11, 12.

²⁴ İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İlmî Müşavir ve Redaktör İbrahim Kâfi Dönmez, heyet, İstanbul, 1997, IV, 494.

ve himaye yönünden başkalarının yardımına ihtiyaç duyarlar.²⁵ İşte bu durumlarda çocuğun hayatında boşluk doğmaması, çocuğun ortada kalmaması, yetiştirilmesi, toplumsal hayata kazanılması mevcut ve gelecekte elde edeceği varlıklarının tehlikeye girmemesi için bir kısım hukuki düzenlemeler yapılmış, başta çocuğa veli ya da vâsi tayin edilmesi hükme bağlanmıştır.

Ancak yetimle ilgilenme denilince onun sadece yeme-içme, giyinme ve barınma gibi maddî ihtiyaçlarını dikkate almak doğru bir yaklaşım değildir. Onun aynı zamanda insan için önemli sayılabilecek manevi ve psikolojik ihtiyaçlarının* karşılanması da önem arz etmektedir. Bu ihtiyaçların karşılanması, kişiliğinin zedelenmemesi ve şahsiyetli bir birey olarak yetişmesi için önemlidir. ** Nitekim Kur'an'da "Öyleyse yetimi sakın ezme"²⁶ şeklinde emir ile yetime maddî ve manevi bakımdan eziyet edilmemesi ve kişiliğinin örselenmemesi istenmiştir.²⁷

Yetimlerin ya da anne babası olmayan kimselerin kişiliklerinin gelişmesi ve ümitlerini yitirmeden hayata bağlanabilmeleri için Peygamberimizin de hem sözlü ifadeleri ve hem de uygulamaları vardır. Örneğin Yemenli bir ailenin çocuğu olan Zeyd b. Harise anne babasından bir şekilde ayrı kalmış ve peygamberimizin yanında hayatını sürdürmekte idi. Ancak günün birinde Zeyd'in babası Hârise, oğlu Zeyd'in Mekke'de köle olduğu haberini alınca Mekke'ye gelerek bedelini ödemek suretiyle

²⁵ Topal, Şevket, *Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı Ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet Ve Vesâyet Yetkisi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VI (2006), sayı: 3, s.260, <http://www.dinbilimleri.com/dergi/cilt6/sayi3/makale/topal.pdf>

* Günümüzde, sokaklarda ya da yetiştirme yurtlarında büyüyen çocukların, hem hissi ve hem de hukûkî anlamda kimsesizliklerini ortadan kaldırmada, İslâm hukûkündaki süt annelikle ilgili düzenlemeden de faydalanmak mümkündür. Çünkü süt hisimliği yoluyla kurulan bağ neticesinde çocuk, bir anlamda hukûken de geçerli olan yeni anne, baba ve kardeşlere sahip olmakta; yalnız kalmamakta manevi ve psikolojik ihtiyaçlarını da bir ölçüde karşılamaktadır. Bak Şevket Topal, s. 254.

** Bu anlamda Kazım Karabekir'in yetim çocuklarla ilgili yapmış olduğu çalışmalar, geliştirdiği ve uyguladığı projeler örnek olabilecek özelliktedir. O, öncelikle bu tür çocukların tespitini yapmış, barınmalarını sağlayacak yurtlar hazırlamış ve çocukların belli merkezlerde toplanmalarını sağlamıştır. Buralarda sağlıklı bir eğitimin yapılması imkânını oluşturmuş, buraların denetim ve teftişlerini yaptırmış ve hazırlanan raporlar doğrultusunda daha iyi bir yapıya kavuşturmuştur. Ayrıca çocukların mesleğe hazırlanmaları için de gerekli eğitim verilmiş ve sağlıklı bir vücut yapısına sahip olmaları için spor ihmal edilmemiştir. Gen. Bilgi için bak. Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız*, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, 1995.

²⁶ *Duhâ*, 93/9.

²⁷ Elmalılı, IX, 281.

oğlunu Yemen'e götürmek istemişti. Zeyd, o güne kadar Hz. Peygamberden gördüğü güzel muamele karşısında hür olarak Yemen'e dönmektense Hz. Muhammed'in yanında kalmayı tereddütsüz tercih etmişti. Bilahare Hz. Peygamber onu azad ederek ailesinden biri saymış ve evlat edinmişti.²⁸ Diğer bir örnek de Uhud Savaşı'nda şehit düşen Enes bin Fedâle'nin yetim kalan üç yaşlarındaki oğlu Muhammed'in, Hz. Peygamberin huzuruna getirilmesidir. Hz. Peygamber ona, satılmamak ve hibe edilmemek kaydıyla, bir hurmalık bağışlayarak.²⁹ yakın ilgi göstermiştir.

Esasen bu hususta herkes empati yapmalı kendi çocuğunun başına böyle beklenmeyen bir durum gelmesi karşısında başkaları tarafından nasıl davranılmasını arzu ediyorsa kendisi de başkalarının çocuğuna öyle davranmalıdır. Yani kendi çocuğu yerine koyarak ona göre muamele etmelidir. Mesela Esad bin Zürrâe hayatının son anlarını yaşarken üç kızını Peygamberimize bıraktığını vasiyet etmiştir. Peygamberimizde nerede ikamet eder ya da birkaç günlüğüne bir yere giderse, bu çocukları da beraberinde götürmüştür. Yakın ilgisini üzerlerinden eksik etmemiş ve evlilikleriyle de bizzat yakından ilgilenmiştir.³⁰

Bu yakın ilginin daha kolay sağlanabilmesi için olsa gerektir ki küçüğe velayet* edecek kişinin öncelikle çocuğun kendi yakınlarından tercih edilmesi bu görevi ifa edecek bir yakını bulunmadığında devlet tarafından tayin edilecek kimsenin velayeti üstlenmesi tavsiye edilmiştir. Çünkü velisi olmayan kimsenin velisi sultandır.³¹ Yani devletin yetkili kişisi ya da yetkili organıdır.

²⁸ İbn Hişâm, Cemalüddin Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n Nebeviye*, I, 247 vd; İbn Sa'd, III, 40; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rîfeti's-Sahabe*, I-VII, Kahire, 1970. ", I, 247.

²⁹ İbni Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, II, 37, VIII, 342.

³⁰ İbni Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, III, 610.

* Velâyet (kimi durumlarda vesâyet); bir kimsenin kendisi veya başkaları üzerinde cebri ya da ihtiyari olarak sahih ve geçerli tasarrufta bulunabilme kudretidir. Velâyet öncelikle iki ana grupta ele alınır. Bunlardan birincisi, kişinin sadece kendisi hakkında tasarrufta bulunma kudretidir. Bu dönem mümeyyizlik devresi ile rüşd çağı arasındaki kısmı kapsar ve kâsır velâyet olarak adlandırılır. Diğeri ise kişinin hem kendisi ve hem de başkaları hakkında tasarrufta bulunabilme yetkisidir. Bu şekildeki bir velâyet yetkisini kullanan kimsenin hem kendisi ve hem de başkaları hakkında yapmış olduğu tasarruflar sahih ve geçerli olur. Babanın velâyeti, dedenin küçüğe veya deliye velâyeti, vekalet ya da vesâyet yoluyla başkasına yapılan velâyetler bu kapsamdadır. Bak. Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, Çev. Ahmet Efe ve Arkadaşları, İstanbul, 1994, V, 109; Topal, s. 261.

³¹ Tirmizi, *Nikâh*, 14; Ebu Davud, *Nikâh*, 19.

b. Sosyal Açıdan

Genellikle her dönemde ve özellikle de günümüzde anne babasından birini ya da her ikisini kaybetmiş, sahip çıkılmayan ya da çıkılmayan, aile sevgisi ve aile ortamından yoksun çocuklar, kendileri ile barışık olmadıkları gibi toplum açısından da problem teşkil etmektedirler. Çağımızda çok önemli bir problem olan çocuk suçluluğunun sebeplerini tek ve belli bir etkene bağlamak doğru bir yaklaşım sayılmaz. Suçluluk, sosyal bir olay olduğu için pek tabii ki birçok nedeni vardır. Ancak çocuk suçluluğunun göstermiş olduğu karakteristik özelliğinden, aile ve çevrenin çocuk üzerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır.³²

Bu bağlamda Kur'an, bu tür çocuklara hem özenle yaklaşılmasını teşvik etmiş, hem de onlar hakkında kötü düşünen ve yanlış uygulama içerisinde bulunanların uğrayacakları kötü sonucu, inananların dikkatine sunmuştur.³³ Bu durumda yetimlerin haklarına gerekli hassasiyeti gösteremeyecekleri endişesine kapılan sahabe, kendileri ile beraber yaşayan yetim kimselerin yiyecek ve içeceklerini kendilerinininkinden ayırmaya başlamışlar ve onlardan uzak kalarak bu endişeden kurtulmayı yeğlemişlerdir³⁴. Bunun üzerine "Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: Onları iyi yetiştirmek (yüzüstü bırakmaktan) daha hayırlıdır. Eğer onlarla birlikte yaşarsanız (unutmayın ki) onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, yararlı iş yapanı bozguncudan ayırır"³⁵ âyeti indirilerek amacın yetim çocuklardan uzaklaşmak olmadığı ifade edilmiş ve onların toplum içerisinde toplumla beraber yaşamalarının gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Sosyalleşmeleri için toplum arasına katılmaları istenmiştir.³⁶ Âyette geçen "Onları iyi yetiştirmek (yüzüstü bırakmaktan) daha hayırlıdır" ifadesindeki hayırlıdır kelimesini sadece yetimlere tahsis etmek doğru bir yaklaşım olmayıp hem yetimler ve hem de velileri için hayırlıdır şeklinde anlamak Kur'an'ın ruhuna ve toplumsal amaca daha uygun düşmektedir.³⁷

³² Gültepe, *Akif Çocuk Suçluluğunu Önlemede Sünnetin Rolü*, Yeni Ümit Dergisi, 1996, İzmir, C. 5, Ekim, Kasım, Aralık Sayısı, s.

³³ Nisa, 4/10.

³⁴ Şeltut, 145.

³⁵ Bakara, 2/220.

³⁶ Elmalılı, II, 516.

³⁷ Râzî, VI, 54; Uluşal, s. 31.

Peygamberimiz de bir hadisinde “Yetime bakan; ister kendisinin isterse başkasının olsun, ben ve o cennette şu ikisi (orta ve işaret parmaklarını birleştirerek) gibiyiz” buyurarak yetime değer verilmesini teşvik etmiştir.³⁸ Bu nedenle Kur’an ve sünnetin yetime yaklaşımı ve İslam Hukuku kaynaklarında yer alan düzenlemeler; çocuğun bireysel haklarını korumanın yanı sıra onu topluma hazırlayıcı ve suç unsuru olmaktan uzaklaştırıcı bir mahiyet arz etmektedir.*

Elmalılı ise mümin kardeşliğin gereğine vurgu yaparak yetime yardımın fazileti ile ilgili olarak yetimin durumunu düzeltmek ve onun yararına çalışmaktan bahsetmiştir. Aksi durumda onların kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebileceği, bu durumun ise sosyal hayatta büyük gedikler açacağı endişesini dile getirmiş ve yetimlerle evlenmeyi teşvik etmiştir. Allah’ın, işleri bozucu olanı ve düzeltici olanı bileceğini ve ona göre mükâfât ya da ceza vereceğini, Allah’ın verdiği güç ve kuvvete şükür olmak üzere, yetimlere ve güçsüzlere zorluk çıkarılmamasını ve onların işlerinin düzeltilmesinde onlara yardımcı olunmasını öğütlemiştir.³⁹

c. Mâli Açıdan

Öteden beri mal ve para hayatı kolaylaştırıcı bir araç olarak insan hayatında önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle kazanma şekli ve harcama biçimi meşru olduktan sonra Müslümanlar için de mâli imkânlarla sahip olmalarında mahzur görülmemiş hatta tersine zayıf ve güçsüz bir Müslüman olmaktan ise zengin ve güçlü Müslüman olmak evla kabul edilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla yetimlerin hayatında da elbette ki mal ve servetin önemli bir yeri vardır. Bu mal ve servetin, İslam Hukuku tarafından sınırları belirlenmiş bir kısım kaynakları vardır.

³⁸ Müslim, Zühd; 42.

* İlgisi gösterilmeyen, barınacağı yurdu-yuvası, hayatını sürdüreceği imkânları ve mesleği olmayan sahipsiz çocuklar her dönemde toplum için problem oluşturmuş ve suç kaynağı haline gelmişlerdir. Bak. Karabekir, I, 13, 16.

³⁹ Elmalılı, II, 93.

⁴⁰ Müslim, Kader, 34.

ca. Yetimlerin mali kaynakları

Kur'an'ın genel ilkeleri, Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları dikkate alındığında yetimlerin, tahsis edilmiş bir kısım gelir kaynaklarına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

1. Yetimlere ganimetten hisse verilmesi

Genel olarak İslam'da servetin tek elde toplanması arzu edilen bir durum olmayıp, servetin zenginlerden fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine transferi için teşvik ve tavsiyenin yanı sıra bir kısım düzenlemeler yapılmıştır. Bu durum bir ayette şöyle ifade edilmiştir. "Allah'ın, (fethedilen) ülkeler halkından Peygamberine verdiği ganimetler, Allah, Peygamber, yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir. Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaz. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir"⁴¹ Bu bağlamda sosyal devletten beklenen, elde edilen gelirlerin dağılımında özellikle düşük geliri vatandaşlarını kollamak ve onların hayat seviyelerini ve satın alma güçlerini yükseltmek ve sürekli kılmak üzere iktisâdî tedbirleri almasıdır. Devlet bu amaçları gerçekleştirmek üzere bir kısım tedbirler almalı ve bir kısım hizmetleri vatandaşlarına sunmalıdır⁴².

Zekât gibi, savaşlarda elde edilen ganimetler de önemli bir gelir kalemini oluşturmaktaydı.⁴³ Bu bakımdan savaşta elde edilen ganimetler hakkında da düzenlemeye gidilmiştir. Elde edilen ganimetlerin beşte birinin devlete ayrılması kalan kısmının ise gaziler arasında pay edilmesi Kur'an ayetiyle belirlenmiştir. Devlet için ayrılan beşte birlik payın nerelere ya da kimlere verileceği de yine ayette belirtilmiştir. Zira Kur'an'da "Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla

⁴¹ Haşr, 59/7.

⁴² Gökçen, Ahmet, "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisâdî tesirleri", II. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara, 1985, s. 124.

⁴³ Ganimet: Müslümanların savaş yoluyla gayrimüslimlerden ele geçirdikleri maldır. Bak. Mehmet Erkal, "Ganimet" md. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1996, XIII, 351.

kadirdir"⁴⁴ Bu ayetin hicretin 2. yılında yani henüz devletin oluşmadığı ve unsurlarının teşekkül etmediği bir dönemde nazil olması İslâm'ın yetimlere verdiği önem açısından dikkate değer bir husustur.

Hz. Peygamber de beşte birlik devlete ait olan bu payı çok önemsiyor bunun tam olarak tahsili için sahabeyi özellikle tembihliyordu. Küçük olsun büyük olsun, az olsun çok olsun elde edilenlerin eksiksiz getirilmesini istiyordu. Bu payı da yine o günkü toplumun yetimlerine yoksullarına yolda kalmışlarına tahsis ediyordu. Birde kendisinin bakmakla yükümlü olduğu ihtiyaç sahiplerine yardım ediyordu. Çünkü kendisi, vaktinin tamamını Allah'ın dinini yaymaya ve öğretmeye ayırıyordu. Bu yüzden yoksul akrabalarına gereken yardımı sağlayamıyordu.⁴⁵

2. Miras taksiminde yetimlere hisse verilmesi

Kanuni mirasçı olmayan yetimlerin, herhangi bir miras taksiminde hazır bulunmaları halinde gönüllerinin hoşnut edilmesi bakımından onlara da pay verilmesi Kur'an'ın tavsiyeleri arasında yer almaktadır. Çünkü yetimler genellikle yardıma muhtaç ve gönülleri hoşnut edilmesi gereken kimselerdir. Zira Kur'an'da "(Mirastan payı olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."⁴⁶ buyrulmaktadır. İslam dininde, fert ve toplumların refah ve mutluluğu amaç edinildiği için daima ihtiyaç fazlası olanların ihtiyacı olanlara, imkânı iyi olanların imkânı zayıf olanlara, gelir seviyesi yüksek olanların gelir seviyesi düşük olanlara, sağlık bakımından zinde olanların sağlık problemleri olanlara, günün şartlarına göre imkânlarından sunmaları hep arzu ve teşvik edilen bir durum olmuştur. Bu yüzden daha yakın akrabaların durumu dikkate alınarak her ne kadar miktarı belirlenen bir pay ayrılmamış olsa da taksim esnasında mevcut olan yetim ve yoksullara imkân nispetinde pay verilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca güzel söz söylenmesi de tavsiye edilerek onların rencide edilmelerine ve psikolojik anlamda örselenmelerine sebep olacak ifadelerden kaçınılması istenmiştir.

⁴⁴ Enfal, 8/41.

⁴⁵ Ayrıl, Mehmet Şirin, *Kur'an'ın Yetimlere Bakış Açısı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2007, s. 63.

⁴⁶ Nisâ, 4/8.

Ayette geçen yetim ve yoksullara mirastan pay verilmesinin hükmü hakkında farz, vacip, mendup gibi farklı hükümler verilmiş, hatta bu ayetin neshedildiğini söyleyenler olmakla beraber⁴⁷ Kur'an'da böyle bir ifadenin geçmiş olması müminler için bir işaret sayılmış ve uygulamada genellikle bu hususa dikkat edilmiştir. Zaten çoğu ulema bunun farz değil, gönüllü bir tasadduk olduğunu, zekâttan başka mecburi sadaka yükümlülüğünün de bulunmadığını dikkate alarak verilmesinin güzel bir davranış olacağını yani mendup olduğunu ifade etmişlerdir. Belirlenecek uygun bir miktarın belli bir fonda toplanarak yoksullara yetimlere ve talepte bulunan uzak akrabaya sarf edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir⁴⁸.

3. Yetimlere zekat gelirlerinden harcanması

Sadakaların (zekatların), farz olarak fakirlere, düşkünlere, zekât toplayan memurlara, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlara (özgürlüğüne kavuşturulacak) kölelere, borçlulara, Allah yolunda cihad edenlere ve yolda kalmış yolculara verileceği Kuran'da açıkça beyan edilmiştir⁴⁹. Uygulamada bu şekilde cereyan etmiştir. Ancak yetimlerde genellikle ihtiyaç sahibi kimseler olduğu ve ilgi-alakaya daha çok muhtaç oldukları için zekât gelirlerinden istifade ettirilmişlerdir.

Konuyla ilgili olarak Avn bin Ebi Cuhayfe, babasından naklederek şöyle demiştir. "Bize, Rasulullah'ın (s.a.) zekât memuru geldi. Zekâtı, zenginlerimizden aldı, fakirlerimize verdi. Ben, yetim bir çocuktum. Bana da bir deve verdi."⁵⁰ Zekatın yanı sıra Hz. Peygambere sahabeden bazıları "hangi şeyi infak edelim" diye sormuşlardır. Bunun üzerine gelen vahiyde Allah, nafaka olarak verilebilecek şeyleri değil, kimlere nafaka verileceğini şu şekilde beyan etmiştir. "Sana neyi infak edeceklerini sorarlar. De ki: Hayır olarak infak edeceğiniz şey, anne-babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yol oğluna (yolda kalmışa) dır. Hayır olarak her ne yaparsanız, Allah onu kuşkusuz bilir".⁵¹

⁴⁷ İbn Arabî, I, 347; Taberî, VI, 439; İbn Kesir, III, 360.

⁴⁸ Heyet, *Kur'an Yolu*, II, 14-15

⁴⁹ Tevbe, 104/60.

⁵⁰ Tirmizi, Zekat, 21.

⁵¹ Bakara, 2/215.

Hizmet sunulması ve yardım edilmesi gereken vatandaşlar içerisinde öne çıkan yetimler, İslam devletinin kuruluşundan itibaren himaye edilmiş ve devlete ait olan zekât vb. gelirlerden kendilerine harcamalarda bulunulmuştur. Zekât toplama işi ister günümüzde olduğu gibi bireyler tarafından gerçekleştirilsin, isterse de ilk dönemlerde uygulandığı gibi devlet eliyle toplansın netice değişmemektedir. Her hâl-u kârda zekâta yetimlerin de hakları vardır ve zekât verilirken bu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁵²

4. Yetimlerin lehine yapılan bağışlar

İslam Hukukunda genel anlamda kişinin medenî hakları kullanabilmesi için vücut ve eda ehliyetine sahip olması gerekir. Kişi cenin döneminden itibaren sağ doğmak şartıyla, hayatta olan herkes gibi hukûken vücut ehliyetine yani kanuni kişiliğe sahip kabul edilir. Ancak tek başına vücut ehliyeti kişiye hukuken tasarrufta bulunma yetkisi sağlamaz. Tasarrufta bulunabilmesi için kişinin eda ehliyetine de sahip olması gerekir. Eda ehliyetinin varlığı ise aklın mevcudiyetine bağlı kılınmıştır. Bu durumda cenin dönemindeki kişi, tam vücut ehliyetine ve eda ehliyetine sahip değildir. Ancak sağ doğması ihtimaline binaen lehine olan miras, hibe ve vasiyet gibi haklara sahip olur. Çünkü bu hakları elde etmek irade beyanı ve kanuni temsilcinin onayını gerektirmemektedir.⁵³

Kişi doğumla birlikte tam vücut ehliyetine sahip hale gelir ve çocukluk dönemi de fiilen başlamış olur. Doğumdan itibaren yedi yaşına kadar devam eden süreçte çocuk her türlü hak ve borca ehil hale gelir. Ancak bu dönem içerisinde çocuğun akli yeteneği henüz tam olarak gelişmediğinden bu tür tasarrufları kendi adına kanuni temsilcisi yani veli ya da vasisi icra eder.⁵⁴ Yedi yaşından itibaren mümeyyiz çocuk olarak vasıflandırılır ve eksik edâ ehliyetine sahip olur. İbadet açısından gayri mümeyyiz çocuktan farklı telakki edilmeyen mümeyyiz çocukların, mali sonuçları olan tasarrufları hukuki açıdan değişik hükümlere tabi tutulur. Buna göre, çocuğun tamamen kendi lehine olan tasarrufları, veli ya da vasisinin onayı

⁵² Uluşal, Neşet, s. 71.

⁵³ Şaban, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)* Tercüme: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara, 1996, s. 296.

⁵⁴ Aydın, M. Akif, *Çocuk*, DİA. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1993; Topal, 258.

aranmaksızın geçerli kabul edilir. Tamamen zararına olan tasarrufları, veli ya da vasisinin onayı olsa bile geçersiz kabul edilir. Zarar ve kâr ihtimali açık olarak anlaşılabilen tasarrufları ise veli ya da vasisinin onayına bağlı olarak hukuki işlerlik kazanır.⁵⁵ Kişinin yetimlik vasfının büluğ çağına kadar devam ettiği⁵⁶ dikkate alınırsa işte bu dönemde kişinin kendi lehine yapılan bağışlardan dolayı da mala sahip olabileceği aşikârdır.

cb. Yetim malının korunması

Cahiliye döneminde malı ve serveti olmayan yetimler pek dikkate alınmaz ve onlarla ilgilenilmezdi. Malı olanların ise malları herhangi bir çekince duyulmaksızın harcanır ve büyüdüklerinde mallarını geri alırlar düşüncesiyle bir an önce tüketilmeye çalışılırdı. Mesela Hz. Sa'd b. er-Rebî'nin dul karısı iki kızı ile Hz. Peygamber'e (s.a.) gelmiş ve şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resulu, işte bunlar Uhud'da şehit olan Sa'd'ın kızları. Amcaları onların mirasının hepsini aldılar ve bunlara bir dirhem bile kalmadı. Bundan sonra bunlarla kim evlenir?"⁵⁷ diye yakınmıştır

İslam'ın gelmesi ile yetimler insanlık onuruna yakışır bir hayat standardına kavuşmuşlardır. Zira İslam'da, yetim kişinin, içinde bulunduğu durum dolayısı ile kişiliğinin korunmasına yönelik birçok tedbir alındığı gibi sahip olduğu mal ve servetin korunması için de maddi ve manevi yaptırımları olan bir kısım tedbirler getirilmiştir⁵⁸. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde "Allah'ım! (Sen şahid ol) Ben bu iki zayıfın hakkının zayi edilmesinden (insanları) şiddetle cidden sakındırırım, men ederim. Yetim ve kadın" diye buyurarak insanların bu hususta hassas olmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.⁵⁹ Diğer bir hadiste de helak edici yedi şeyi saymıştır ki bunlar arasında yetim malı yemek de vardır.⁶⁰

⁵⁵ Şaban, s. 251-252; Topal, 258.

⁵⁶ Serahsî, Şemsüddin, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, XIV, 30.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, İstanbul, 1992, III, 352.

⁵⁸ Canan, s. 171.

⁵⁹ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, ter. Haydar Hatipoğlu, İstanbul, 1992, IX, 468, h no; 2678 Edeb 6; Müsned, II, 439.

⁶⁰ Bu helak edici yedi şey şu şekilde sıralanmıştır. Allah'a şirk koşmak, sihir, Allah'ın katlini haram kıldığı bir hayata -haklı öldürülen müstesna- son yemek, faiz kazancı yemek, yetim malı yemek, düşmana hücum sırasında harbden kaçmak, zinadan masûn olup hatırandan bile geçmeyen

Kur'an'da da her şeyden önce yetim malı yiyenler şiddetli azap ile uyarılmışlardır. Zira "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir."⁶¹ buyrulmuştur. Bu âyetin inmesi üzerine insanlar yetimlerin malları konusunda öylesine endişeye kapılmışlar ki yanlışlıkla yetimlerin mallarından yeriz korkusu ile onlarla bir arada bulunmaktan kaçınmaya başlamışlardır. Hatta yemeklerini yetimlerin yemeklerinden, içeceklerini içeceklerinden ayırmışlardır. Öyle ki yetimlerin yiyeceğinden arta kalan şey ya onlar yiyinceye kadar muhafaza ediliyor veya bozuluyordu. Oysa asıl amacın bu olmadığını ifade için Bakara sûresindeki "De ki: Onların işlerini düzeltmek, kendileri için daha hayırlıdır. Eğer onları aranızda alırsanız onlar sizin din kardeşlerinizdir."⁶² âyeti nazil olmuştur. Böylece yetimlerin sosyal hayata katılmalarının ve insanlarla içli dışlı olmalarının da önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.

Bu olay üzerine Müslümanlar tekrar yetimlerle bir arada yaşamaya başlamışlardır. Ancak durumu iyi olmayan Müslümanlar yetimin malından istifade edip etmeme konusunda tereddüde düşmüşlerdir. Bunun üzerine yetimin, mâli durumu iyi olmayan velilisinin yetimin malından aşırılığa varmamak kaydı ile istifade etmesine müsaade edilmiştir. Zira Resulullahın yanına gelen birisi yanında yetim barındırdığını, bu yetimin malının olduğunu, kendi durumunun ise iyi olmadığını anlatarak yetimin malından yiyip yiyemeyeceğini sormuş, Resulullah'da israfı varmamak kaydıyla yiyebileceğini söylemiştir⁶³. Ancak bu durum sadece durumu iyi olmayanlar için bir ruhsattır. Esas olan onların mallarını uygun şekilde buluş çağına kadar koruyup muhafaza etmek ve vakti geldiğinde de yine uygun bir tarzda kendilerine teslim etmektir. Hatta durumu iyi olmayıp da yetimin malından yiyen

müslüman kadınlara zina isnad etmek. Bak. Buhârî, *Vesâyâ* 23, *Hudûd* 44, *Tıb* 48; Müslim, *İman* 144; Ebû Dâvûd, *Vesâyâ* 10, 2874; Nesâî, *Vesâyâ*, 12.

⁶¹ Nisâ, 4/10.

⁶² Bakara, 2/220

⁶³ Beyhakî, Ahmed b. Ali b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Tahkik Muhammed Abdulkadir Ata), Beyrut, 2003, c. VII, s. 7, H. No, 10999; İbn Ebi Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Riyad, 1417, 1997, IV, 1419; Şeltut, s. 147.

kimselerin bunu borç kabul edip ileride durumlarının düzelmesi halinde iade etmeleri gerektiğini ileri sürenler bile olmuştur.⁶⁴

Aslında yetimin varlığından istifade için verilen ruhsat, velî veya vasîlerin maslahatlarından daha çok yetimlerin maslahatlarına uygundur. Eğer, velî ve vasîlere bu ruhsat tanınmamış olsaydı fakir olan hiç kimse -hatta malları karışacak korkusuyla birçok zengin- yetim bakmaya teşebbüs etmeyecek, böylece yetimler toplumda sahipsiz kalacaklardı. Fakat bu izin ile hem velîler, hem de hayatlarını kendi başlarına devam ettirmeye güç yetiremeyen zayıf ve yardıma muhtaç yetimler sıkıntıdan kurtarılmışlardır.⁶⁵

Yetimlerin mallarını koruma sadece manevi müeyyidelere bağlanmamış yeri geldiğinde hakime müdahale yetkisi de verilmiştir. Yani ebeveynden birinin veya ikisinin ölümüyle, buluş çağına gelmemiş çocukların ebeveynlerinden kendilerine intikal eden mal varlığının korunması ve işletilmesi velîlerce/vasîlerce yapılır. Velî/vasî, yetimin malını korur ve akla en uygun bir biçimde değerlendirerek nemalandırır. Kısıtlının ihtiyaçlarını da, bu maldan karşılar. Vasîler, vesâyetleri devam ettiği sürece, yetim çocuğun mallarını yönetme hakkına sahip ve bununla yükümlüdür. Vasîler, yükümlülüklerini yerine getirmediği takdirde, hâkim duruma müdahale eder.⁶⁶

cc. Yetime malının şahitler huzurunda teslimi

İslam Hukukuna göre yetimin sahip olduğu malları velî ya da vasisi tarafından çocuk buluş çağına erinceye kadar en iyi şekilde muhafaza edilir. Bazen de yetimin menfaatlerini esas almak üzere değerlendirilebilir. Ancak yetim malına çok hassas ve ihtiyatla yaklaşmayı ve yetimin malını titizlikle korumayı tavsiye ve emreden dinimiz günü geldiğinde bu malı uygun bir tarzda sahibine teslim etmeyi de emretmiştir. Çünkü Kur'an'da "Allah'tan korkun da yetimlere mallarını verin ve temizi murdara (helali harama) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak

⁶⁴ Taberî, VI, 413; İbn Kesir, III, 355; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kurân*, I, 293.

⁶⁵ Uluşal, 47.

⁶⁶ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, II, 529; Akyüz, Vecdi, *İslam'da Yetim, Hakları ve Sorumluluğu*, basılmamış tebliğ.

(kendi malınızmiş gibi) yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahtır⁶⁷ buyrulmaktadır. Bazen yetimin kaliteli malını kendi değersiz malı ile değiştirme durumu olabileceği gibi bazen de yetime iyilik adı altında alım satım ya da servetini yetimin lehine işletme perdesi altında onun malından istifade cihetine gitmek isteyenler olabilir. Ki ayet bunlardan insanları şiddetle nehyederek yetimin malını en güzel şekilde korumayı ve günü geldiğinde de teslim etmeyi emretmiştir⁶⁸.

Yetime malının ne zaman teslim edileceği ise Nisa suresi 6. ayette şu şekilde belirtilmiştir. “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma (rüşd) görürseniz hemen mallarını kendilerine verin.” Yani buluş çağına gelmesi ve rüşdünü ispat etmesi şart koşulmuştur. Taki yetim malına layıkıyla sahip çıkabilsin⁶⁹.

Kur’anda yetime malının teslim edilmesinin gerekliliği ve ne zaman teslim edileceği belirtildikten sonra nasıl teslim edileceği de yine nisa suresi 6. ayetin son kısmında beyan edilmiştir. Ayetin son kısmında “mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter” buyrulur, teslim muamelesinin şahitlerle tespit edilmesi gerekli görülmüştür.

Şahit bulundurmanın amacı, yetimin rüşd çağına erdiğini ve aynı zamanda, veli ya da vasinin bu görevi ifa ettiğini ispattır. Diğer taraftan yetim ya da yakınları tarafından ileri sürülebilecek muhtemel iddialara yönelik bir tedbirdir. Tarafları zan altında kalkmaktan kurtaracak bir önlemdir. Veli veya vasinin hakkını kötüye kullandığına, zimmetine mal geçirdiğine, malı iyi idare etmediğine dair itham ve suçlamalara karşın, burada veli korunmuş bulunmaktadır.⁷⁰ Şahit bulundurmanın gerekliliğindeki maslahatlar şu şekilde sıralanabilir.

Yetime malı teslim edilmediği halde edildi diye iddia edilecek olursa yetimin şahit istemesiyle durum açıklık kazanabilir.

Yetim, yalan bir iddiaya yöneldiğinde, vasi, aksini ispat konusunda imkân bulmuş olur.

⁶⁷ Nisa, 4/2.

⁶⁸ Şeltut, s. 146.

⁶⁹ İbn-i Kesir, III, 350.

⁷⁰ İzzeddîn, Bahru'l-Ulûm, *el-Yetim fi'l-Kur'ân ve's-Sünneh*, Beyrut, 1985, s. 86–87.

Şahit bulundurma, vasinin kendine düşen görevi usulüne uygun yaptığına dair delil olur. Zan altında kalmaktan kurtulur⁷¹

Sonuç ve Öneriler

İslam'ın geldiği asırda birçok alanda insan hakları ihlal edilmekte idi. İslam, hak ihlallerini önlemenin yanı sıra birçok yeni haklar da getirmiştir. Bunlardan biri de yetim hakkıdır. Çünkü çocukların hayatlarında karşılaşılabilecekleri en zor durumlardan biri yetim kalmaktır. Zira çocukların maddi ve manevi ihtiyaçlarını tek başlarına karşılamaları mümkün değildir. İslam Dininin getirdiği düzenlemelerle yetim kalan çocuğun, ferdi ve sosyal hayatında oluşabilecek boşluklar asgariye indirgenmiştir.

Cahiliye döneminde yetimlerin çoğu babalarının bıraktığı mirastan mahrum bırakılmaktaydılar. Çünkü o günkü Arap Yarımadasında, o günün adet ve geleneğine göre, kızların, eli silah tutmayan çocukların, savaşa katılmayan yaşlıların ve kadınların mirastan pay alma hakları yoktu. Oysa İslamiyet sağ doğmak kaydı ile anne karnındaki çocuğa mirastan pay ayrılmasını ve hakkında yapılan bağış ve teberruların geçerli olmasını yasal bir hak olarak kabul etmiştir.

Yetim kız çocuklar, mirastan pay alamadıkları gibi bir şekilde malvarlığı olanlar da eğer güzel bir fiziki yapıya sahip iseler genellikle velileri tarafından mehirsiz olarak nikâhlanır ve mallarına el konulurdu. Eğer velilerinin hoşuna gitmez ya da velileri tarafından çekici bulunmazlarsa o durumda da malları, başkasının olmasını diye hayat boyu evlenmelerine müsaade edilmez ve mallarından istifade etme cihetine gidilirdi. İslam hukukunda bu durumlarla ilgili düzenlemeler yapılmış ve kız çocuklarının durumu iyileştirilmiştir.

Yetimlerin bir kısım mali kaynakları vardır. Bu kaynaklar genel olarak ganimetten verilen hisse, miras taksiminde ayrılan pay, zekât gelirlerinden lehlerine yapılan harcamalar ve yine lehlerine yapılan bağışlar gibi kalemlerden oluşmaktadır. İslam bu kaynakların en uygun şekilde korunmasını ve gerektiğinde nemalandırılmasını emrederek yetimin malının en iyi şekilde korunmasını sağlamıştır.

⁷¹ Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, IX, 193. Uluşal, s. 65.

Vakti geldiğinde yani çocuk ergenlik çağına ulaştığında ve rüşde erdiğinde ise şahitler huzurunda malı kendisine teslim edilerek şahsiyet ona kazandırılmak istenmiştir.

Yetimle ilgilenme denilince onun sadece yeme-içme, kıyafet ve barınma gibi maddî ihtiyaçlarını dikkate almak doğru bir yaklaşım değildir. Aynı zamanda insan için önemli sayılabilecek manevi ve psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması da önem arz etmektedir. Kişiliğinin zedelenmemesi, şahsiyetli bir birey olarak yetişmesi için de ayet ve hadislerde yeterince tavsiye ve emirler bulunmaktadır.

Bu tür çocuklara gerektiğinde ve imkân nisbetinde süt hısımlığı sağlamak suretiyle de kurulan bağ neticesinde bir anlamda hukûken de geçerli yeni anne, baba ve kardeşlere sahip olması yapılabilecek en güzel yardımlardan biridir. Günümüzde, sokaklarda ya da yetiştirme yurtlarında büyüyen çocukların, hem hissi ve hem de hukûkî anlamda kimsesizliklerini ortadan kaldırmada, İslâm Hukûkündaki bu düzenlemelerden faydalanmak mümkündür.

İslam hukukunda yetime bu kadar hak tanınmışken ve önemli düzenlemeler yapılmışken 20. asırda düzenlenmiş olan İnsan Hakları Evrensel Beyannameinde bu hususa doğrudan değinilmemiş olması konuyu daha önemli hale getirmektedir. Zira genellikle insan hakları denildiğinde 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannameisi hatırlanmaktadır. Oysa hayatın, özel mülkiyetin, akıl ve beden sağlığının, kişi mahremiyeti ve aile kurma, inanç seçme ve inancını yaşama haklarının ve fikir hürriyetinin mutlak koruma altına alınmasının; yönetimde adalet ve hukuk hâkimiyetinin, şûranın, seçimli hükümetin, kamu hazinesinin halka ait olduğunun ve bunlar gibi daha pek çok insan hak ve hürriyetlerinin kaynağı ve uygulaması için Kur'an'a, hadislere, önceki İlâhî kitaplara ve Doğu'nun tarihine bakılması isabetli olacaktır. Aynı zamanda insan hayatının manâ ve değerinin anlaşılabilmesi için de buna ihtiyaç vardır.⁷²

⁷² Ünal, Ali, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=907712&title=aydin-ayibi#>, 26 Ekim 2009.